

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 13 (2023/Yaz), ss. 265-277.

Geliş Tarihi: 22 Kasım 2022

Kabul Tarihi: 25 Haziran 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

İzmir Suikastı Teşebbüsü Sonrasında Cumhurreisi Mustafa Kemal Paşa ve Başvekil İsmet Paşa İlişkileri

Erol AKCAN**

Öz

Bu çalışma, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'de yapılmak istenen suikast teşebbüsü sonrasında Başvekil İsmet Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır. İzmir suikast teşebbüsü sonrasında İsmet Paşa'nın nasıl bir tutum takındığı, atılan adımlara ve alınan tedbirlere karşı nasıl bir vaziyet aldığı tartışma konusudur. Temel kaynaklara dayalı olarak yapılan bu çalışmayla ortaya atılan iddialar ve tartışmalar yeniden ele alınarak analiz edilmiştir. Yapılan araştırma ve inceleme sonucunda İsmet Paşa'nın İzmir suikastına yaklaşım ve atılacak adımlar, alınacak önlemler gibi konularda Mustafa Kemal Paşa ile aynı noktada olmadığı kanaatine varılmıştır. İsmet Paşa, suikast teşebbüsünün arkasında muhalefet partisinin olduğu fikrine katılmamış ve bu doğrultuda yapılacak tutuklamalara engel olmak istemiştir. İstiklal Mahkemesi'nin İsmet Paşa'yı tutuklamak istediği yönündeki iddiaları destekleyecek bulgulara ulaşamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Suikast, İttihat ve Terakki, İsmet Paşa

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (erolakcan@gmail.com), (Orcid: 0000-0003-3580-4466).

Relations with President Mustafa Kemal Pasha and the Prime Minister İsmet Pasha after the Attempt of the İzmir Assassination

Abstract

This study focuses on the relations between Prime Minister İsmet Pasha and Mustafa Kemal Pasha after the attempted assassination of President Mustafa Kemal Pasha in Izmir. It is a matter of debate what kind of attitude İsmet Pasha took after the Izmir assassination attempt, and what kind of situation he took against the steps and measures taken. The claims and arguments made in this study based on basic sources have been reconsidered and analyzed. As a result of the research and examination, it was concluded that İsmet Pasha was not at the same point as Mustafa Kemal Pasha on issues such as the approach to the Izmir assassination, the steps to be taken and the precautions to be taken. İsmet Pasha did not agree with the idea that the opposition party was behind the assassination attempt and wanted to prevent arrests to be made in this direction. There was no evidence to support the claims that the Independence Court wanted to arrest İsmet Pasha.

Keywords: Mustafa Kemal Pasha, Assassination, Union and Progress, İsmet Pasha

Giriş

Mustafa Kemal Paşa'ya 1926 yılının Haziran ayı ortalarında İzmir'de gerçekleştirilmek istenen fakat öncesinde Giritli Şevki'nin ihbarıyla amacına ulaşamayan suikast teşebbüsüyle ilgili -doğrudan ya da dolaylı- bugüne kadar çok sayıda çalışma yapılmıştır¹. Bu çalışmalarda, konumuz olan Mustafa Kemal

¹ Bkz. Osman Selim Kocahanoğlu, *Atatürk'e Kurulan Pusu. İzmir Suikastının İcyüzü*, Temel Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2020; Cemal Avcı, *İzmir Suikastı. Bir Suikastın Perde Arkası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010; Vahdettin Engin, *Hesaplaşma, Yeditepe Yayınları*, İstanbul 2011; Ali Güler, *Suikastların ve Darağacının Gölgesinde İttihatçılar ve Mustafa Kemal*, Halk Kitabevi, İstanbul 2021; Uğur Mumcu, *Gazi Paşa'ya Suikast*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1994; Azmi Nihat Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, Temel Yayınları, İstanbul 1971; Konuyu dolaylı olarak ele alan çalışmalar şunlardır: Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Ayraç Kitabevi, Ankara 2009; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005; Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I (1924-1930) Devrimler ve Tepkiler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007; Hakan Özoğlu, *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası*, Çev: Zuhul Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.

Paşa ile İsmet Paşa'nın ilişkileri üzerinde özel olarak durulmadığı gibi yayımlanan bazı anılar kaynak gösterilmek suretiyle İsmet Paşa'nın suikast teşebbüsünden sonra Ankara İstiklal Mahkemesi'nin bazı kararlarına karşı geldiği ve bu nedenle mahkeme heyeti tarafından tutuklanmak istendiği gibi iddialar ortaya atılmıştır². Bu çalışma, bugüne kadar yayımlanan ve ulaşılan belgelerden hareketle Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'nın suikast teşebbüsüne olan bakış açılarını ortaya koymak, iki devlet adamının arasındaki münasebeti aydınlatmak, konuyla ilgili yanlış bilgi ve algıları ortadan kaldırmak amacıyla yapıldı.

Çalışmamızın esas konusuna geçmeden önce İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'ya yapılmak istenilen suikast teşebbüsüne dair bazı noktalara işaret etmekte yarar vardır. Mustafa Kemal Paşa'ya suikast teşebbüsü İzmir'e gelmeden önce yerel yetkililer tarafından haber verilmiştir. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa, 16 Haziran 1926'da İzmir'e girerken kendisine yapılacak suikast teşebbüsünden haberdardır³. Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'de bulunduğu bu tarihte, Başbakan İsmet Paşa ve Ankara İstiklal Mahkemesi'nin üyeleri Ankara'da bulunmaktadır⁴. Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'de yapılan suikast teşebbüsünden kamuoyunun bilgisi 18 Haziran 1926 tarihinde basına verilen resmi tebliğ aracılığıyla olmuştur⁵. Kamuoyunun suikast teşebbüsünden haberinin olmadığı bu süre zarfında hükümet yetkilileri meseleyi kendi arasında değerlendirmiştir.

Bu bilgilerden hareketle bu çalışmada Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa arasındaki ilişkiler iki aşamada incelendi. Birinci aşamayı, Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'de olduğu ve Başvekil İsmet Paşa'yla telgraf aracılığıyla iletişim kurmak zorunda kaldığı 16 Haziran-20 Haziran tarihleri arası oluşturmaktadır. İkinci aşamayı ise İsmet Paşa'nın 20 Haziran'da İzmir'e gitmesiyle başlayan ve Mustafa Kemal Paşa'yla birlikte 9/10 Temmuz 1926'da Ankara'ya dönüşüyle

² İsmet Paşa'nın Ankara İstiklal Mahkemesi'nin Kazım Karabekir Paşa'nın tutuklanması yönündeki kararına itiraz etmesi sonucunda mahkeme heyetince tutuklanmak istendiği bilgisi şu kaynaklarda yer almaktadır: *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Derleyen: Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 425; Feridun Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Ekicigil Matbaası, İstanbul 1955, s. 10; Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970, s. 418-419; İstiklal Mahkemesi'nin İsmet Paşa'yı tutuklamaya kalkıştığı bilgisi İsmet Paşa'nın kendisi tarafından uydurma ve yalan olarak nitelendirilmiştir. Bkz. İsmet İnönü, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014, s. 474.

³ Mustafa Kemal Paşa'yı karşılayanlar arasında yer alan Moskova Sefiri Zekai Bey, trende bu meselenin kendisine sorulduğunu beyan etmiştir. *Milliyet*, 21 Haziran 1926, Nu: 129.

⁴ İsmet Paşa 15 Haziran'da Çankaya'da Akşam muhabiri Ali Naci'ye mülakat vermiş ve bu mülakat sonrasında Ali Naci, İstiklal Mahkemesi üyelerini istasyonda görmüştür. Bkz. *Akşam*, 25 Haziran 1926, Nu: 2764.

⁵ *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1926, Nu: 759; *Milliyet*, 18 Haziran 1926, Nu: 126; *Akşam*, 19 Haziran 1926, Nu: 2761.

noktalanın zaman dilimi oluşturmaktadır. Aşağıda sırasıyla bu iki zaman diliminde Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'nın münasebetleri ele alındı.

1- Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa Arasındaki Yazışmalar

Mustafa Kemal Paşa, İzmir'e ulaştığı gün yani 16 Haziran'da hem İsmet Paşa'yı hem de İstanbul Emniyet Müdürü Ekrem Bey'i teşebbüsle ilgili bilgilendirerek dikkatli ve tedbirli olunmasını, tertiple alakalı olduğu düşünölen Sarı Efe ve Saruhan Mebusu Abidin Bey'in tutuklanmasını istemiřtir⁶.

İsmet Paşa bir gün sonra 17 Haziran'da Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgraflarla kendisinin ve bakanlar kurulunun olaydan duyduğu üzüntüyü ve Mustafa Kemal Paşa'ya olan bağlılıklarını bildirdi. Ayrıca, Sarı Efe ve Abidin Bey'in tutuklanması için gerekli emirlerin İstanbul ve Çanakale valilerine verildiğini, İstiklal Mahkemesi üyelerinin özel trenle İzmir'e gideceğini, teşebbüsün geniş bir tertibin ürünü olduğuna ihtimal vermediklerini, tahminde bulunmak için İzmir valisinden daha fazla bilgi beklediğini Mustafa Kemal Paşa'ya iletmiřtir⁷.

Suikast tertibi hakkında ayrıntılı bilgi İsmet Paşa'ya İzmir Valisi Kazım Paşa tarafından gönderilmiřtir⁸. İsmet Paşa, bu bilgilendirmeden sonra Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta olayın önemini ve ciddiyetini daha iyi anladığını belirterek bazı noktalara dikkat çekmiştir. İsmet Paşa açısından böylesi bir tertibin olaydan bir gün önce ve dahilden bir ihbarla öğrenilmiş olması "hayret verici ve dikkat çekici" idi. Suikast tertibinin kamuoyuna "azamet ve debdebe" ile sunulması önemliydi. Bunun temin edilmesi için İstiklal Mahkemesi'nin yapacağı açıklamalara ve yargılamaların açık yapılmasına itina edilmeliydi. Suikast teşebbüsündeki dış bağlantıları ortaya koymak açısından tertipçilerin motor ile kaçmak istemeleri, Atina'ya seyahat, Ziya Hurşit ve Sarı Edip Efe gibi "şahsen aramızda derin husumet bulunmayan adamlar" ın silah kullanmaya ikna edilmeleri delil olarak gösterilebilirdi⁹. Başvekil İsmet Paşa, aynı gün Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir başka telgrafta suikast teşebbüsüyle alakadar olanların tutuklandığını bildirerek İstiklal Mahkemesi'nin İzmir'e varmasıyla birlikte olayın kamuoyuyla paylaşılmasını istemiřtir¹⁰.

⁶ *Atatürk'ün Bütün Eserleri (1925-1927)*, C. 18, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006, s. 222-224. Çalışma boyunca aynı cilt kullanıldı.

⁷ A.g.e.

⁸ İnönü, a.g.e., s. 472.

⁹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, s. 226.

¹⁰ A.g.e., s. 226.

Mustafa Kemal Paşa, 17 Haziran'da kendisiyle görüşen Ziya Hurşit'in anlatımlarından hareketle suikast tertibinde milletvekillerinden Ahmet Şükrü ve Ankara eski valisi Abdülkadir'in dahlinin olduğunu öğrendiğini, bu kişilerin tutuklanmasını, Abdülkadir'in gizlenme ihtimaline karşı tedbir alınmasını İsmet Paşa'dan ve İstanbul Valisi Süleyman Sami Bey'den talep etti. İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği aynı günkü cevabında Ahmet Şükrü, Sarı Efe ve diğerlerinin tutuklandığını ancak Abdülkadir'in bulunamadığını, resmi tebliği daha fazla geciktirmeyerek yarın yayımlayacaklarını bildirdi¹¹.

Bu tarihe kadarki yazışmalarda Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'nın arasında suikast teşebbüsüne yaklaşım ve alınacak tedbirler konusunda herhangi bir anlaşmazlık söz konusu değildir. Bu durumu, Mustafa Kemal Paşa'nın 18 Haziran tarihli suikast teşebbüsüyle ilgili çıkarımlarını içeren telgrafı değiştirecektir¹². Mustafa Kemal Paşa'ya göre karşılarında iktidarı ele geçirmek isteyen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) adı altında "gizli çalışan bir komite" vardır. Bu komiteye, eski muhalif "İkinci Grup" üyeleri de dahildir. TCF'nin merkez idare üyeleri teşebbüsleri sevk ve idare etmenin yanında genel kararlar almaktadır. TCF'nin İttihat ve Terakki Fırkası'nda olduğu gibi "fedai şubesi" vardır. Bu şube merkez-i umumiden bir üyeye bağlı olarak çalışmaktadır. Bu üyenin İzmit Milletvekili Şükrü Bey olması ihtimal dahilindedir. Abdülkadir, bu fedai şubesinin şefi olarak kabul edilebilir. Suikast teşebbüsü fırkanın merkez heyetinin ortak kararı sonucudur. Suikastı yapacak olanlarla fırkanın bazı üyeleri bizzat temasa gelmiştir. Rauf Bey'in Avrupa'ya gitmesi, Kazım Karabekir'in Ziya Hurşit ile Ankara'da gizli görüşmesi, Arif Bey'in evinde silah kullanacaklarla toplantı yapılması, Adnan Bey'in Londra'da uzun müddet kalmayı seçmesi durumu değerlendirirken göz önünde bulundurulmalıdır.

Mustafa Kemal Paşa suikastı yapacak olan Ziya Hurşit, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'un dışında Ankara, İstanbul ve Eskişehir gibi şehirlerde fedai gruplarının olabileceğini belirterek Lazistan Eski Milletvekili Hoca Necati'nin ikamet yeri olarak Eskişehir'i tercih etmesinin bununla alakalı düşünülerek incelenmesini istemektedir. Mustafa Kemal Paşa, bu hususların İstiklal Mahkemesi'nde aydınlığa kavuşacağı, TCF'nin bütün reis ve bir kısım üyelerinin tamamen tutuklanması ve cezalandırılması gerektiği kanaatindedir. Son olarak İsmet Paşa'dan her yerde "dikkatli, tedbirli ve teyakkuz" halinde olunmasını, orduya bir kat daha önem atfedilmesini isteyen Mustafa Kemal Paşa,

¹¹ A.g.e., s. 227.

¹² *Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBC)*, 01015005-6/1-2.

“mühim bir vatani meseleyi radikal ve seri bir surette” halledeceklerini, İstiklal Mahkemesi üyelerinin de kendisiyle aynı yönde düşündüklerini ifade etmektedir¹³.

Mustafa Kemal Paşa'nın TCF'nin yönetici ve üyelerinin tutuklanmasını ve cezalandırılmasını isteyen bu telgrafı karşısında İsmet Paşa, bakanlar kurulunu toplayarak durumu değerlendirmiştir¹⁴. Bu değerlendirmeden sonra İsmet Paşa'nın içinde bulunduğu ruh halini kabine üyelerinden Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın başkatibi olan Tevfik Bey'e bildirdi¹⁵. Bu telgraftan öğreniyoruz ki İsmet Paşa, TCF'nin yönetici ve üyelerinin tutuklanması için yeterince delil olmadığı, bunun daha ağır sonuçlar doğuracağı kanaatindeydi. İstiklal Mahkemesi'nin Ankara'da bulunan Kazım Karabekir ve Münir Hüsrev'i tutuklama kararına İsmet Paşa engel olmuştur. Başvekil, İzmir'e gitmeyi düşünmüş fakat yoldayken emrivakiyle ileriye gidilmesinden endişe etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya gelmeyi tercih etmesi durumunda Başvekil İsmet Paşa Ankara'da kalacaktır.

İsmet Paşa'nın bu tutumundan sonra Mustafa Kemal Paşa 18 Haziran'da Başvekil'e hitaben bir başka telgraf gönderdi¹⁶. Mustafa Kemal Paşa, yakalanan suikastçıların itiraflarından hareketle İstiklal Mahkemesi'nin bu kanaate vardığını, bu teşebbüsün şahsi değil siyasi olduğunu, daha önce Ankara ve Bursa'da gerçekleştirilmeye çalışıldığını, başarılı olması durumunda Karabekir'in cumhurbaşkanı olarak düşünüldüğünü, kabine üyelerinden Recep Bey'i ikna ederek aralarına almayı tasarladıkları bilgisini paylaştı. Ziya Hurşit'in evinde Ali Fuat Paşa'nın takdirnamesinin, Rauf Bey imzalı mektubun bulunduğunu belirtti. Mustafa Kemal Paşa'ya göre ağır neticeleri, TCF üyelerinin tutuklanması değil aksine serbest bırakılması doğururdu. Başka şehirlerdeki üyeleri tutuklanırken TCF'nin başkanlığını yapan Karabekir istisna

¹³ İsmet Paşa'dan orduya dikkat edilmesini isteyen Mustafa Kemal Paşa, 3. Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa'dan İstanbul'da yapılacak tutuklamaları kolaylaştırmasını, subaylara odaklanmasını istemiştir. Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, s. 232; Mustafa Kemal Paşa, 8. Kolordu Komutanı Salih (Omurtak) Paşa'ya gönderdiği telgrafta ise suikastın birkaç serserinin işi olmayıp TCF kurucuları ve muhalefetin inkılap ve cumhuriyet aleyhindeki ihanetlerinin eseri olduğunu bildirerek dikkatli olunmasını tavsiye etmiştir. Bkz. CBA, 01015004-1/1

¹⁴ Bu sırada Ankara'da bulunan Abdülhaluk Renda, günlüğüne bakanlar kurulu toplantısının gece geç saatlere kadar devam ettiğini not düşmüştür. Bkz. M. Abdülhaluk Renda, *Günlükler 1920-1950*, Yayına Hazırlayanlar: Aytaç Demirci-Sabri Sayarı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019, s. 326.

¹⁵ CBA, 01015005-8/1-2.

¹⁶ CBA, 01015005-10/1-6

tutulamazdı. Bu nedenle Karabekir ve Münir Hüsrev'in tutuklanması için emir ve izin verilmeliydi.

Mustafa Kemal Paşa, tutuklamaların doğuracağı ağır sonuçların ne olabileceği üzerine değerlendirme yaparak TCF'nin muhtemel gizli teşkilat ve tertibine karşı doğru hareketin onları serbest bırakmak değil, bu teşkilat ve tertibin akamete uğraması için ani ve hızlı hareket etmek gerektiği kanaatine varmıştır. "Hiçbir nevi tereddüt ve müsamahaya sebep ve mahal" kalmadığını belirten Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'dan Ankara'da hükûmetin başında kalmasını, tutuklamaların hızlandırılması, Abdülkadir gibi kayıp olanların buldurulmasını istemiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'yı suikast teşebbüsünün arkasında TCF'nin yöneticileri ve üyelerinin olduğuna ikna etme çabası başka bir telgrafla devam etti¹⁷. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Cafer Tayyar Paşa'nın 8 Haziran tarihinde Ankara'ya gelerek Meclis Kütüphanesi'nde Karabekir, Refet ve Arif Bey ile görüşüp aynı gün İstanbul'a dönmesi, suikast teşebbüsünü haberdar etmek amacıyla yapıldı. Ziya Hurşit'in İstanbul'dan İzmir'e geçmek için Cafer Tayyar'ın dönüşünü beklemesi, TCF vekillerinin ayın sekizinden sonra İstanbul'da toplanmaya başlaması birbiriyle bağlantılıydı. Bu ihtimale göre muhaliflerin İstanbul'daki hazırlıkları ve kuvvetleri tahmin edildiğinden fazla olmalıdır.

TCF'nin suikast teşebbüsünün arkasında olduğu konusunda ısrarcı olan Mustafa Kemal Paşa, bu argümanları sıralayarak İsmet Paşa'dan İstanbul'da daha tedbirli olunmasını istemiş; Rüştü Paşa ve Abdülkadir'in bulunamadığına dikkat çekmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın suikast teşebbüsüne dair yaklaşım ve değerlendirmelerini içeren bu iki telgrafına İsmet Paşa 19 Haziran'da yanıt verdi¹⁸. Başvekil İsmet Paşa, TCF'nin tutuklanmalarına olan itirazını Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına ve davaya zarar vereceği endişesiyle açıkladı. Mustafa Kemal Paşa'nın fikirlerinde ne kadar isabetli olduğu, İsmet Paşa için "müsellem ve mücerreb" idi. Başvekil, meseleyi farklı açılardan birlikte değerlendirmeyi öneriyordu. İsmet Paşa'ya göre suikast teşebbüsünün arkasında Şükrü, Abdülkadir ve Sarı Efe gibi İttihat ve Terakki'nin fedai şubesinin olduğu düşünülüyorsa, doğrudan bu yöne odaklanmak dururken dikkatleri başka yöne çevirmek, tehlikeyi bertaraf etmek değil, ayrıntı ve görünüş ile uğraşarak tehlikenin esasını bir kenara bırakmak anlamına gelirdi. Suikast teşebbüsünü ilk anda geniş bir cepheye yaymak, bu teşebbüsün Mustafa Kemal Paşa'nın

¹⁷ Atatürk'ün Bütün Eserleri, s. 238.

¹⁸ CBA, 01015005/1.

şahsı etrafında toplanan muhabbet ve samimiyet havası endişeyle dağılılabildi. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlüğe girdiği tarihlerde en yakın arkadaşlarından birinin "maksadınız isyan bastırmak değil, hasımlarınızı imha etmek için fırsat kollamak" dediğini hatırlatan İsmet Paşa, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa'nın mahkumiyetleri kesinleşmeden aleni bir yargılamaya tabi tutulmalarının herkesin yüreğinde "hayret, gazap ve mukavemet" doğuracağı, tutuklamaların vakitsiz olduğu kanaatindeydi. İsmet Paşa, TCF mensuplarının bireysel ya da toplu olarak mukavemet edeceklerini düşünmemektedir. Buna ne imkanları vardır ne de böyle bir durumda kazanma ihtimalleri. Çerkez Ethem meselesinde kamuoyunun hazır olmadığı kanaatiyle hareketin ertelendiği, sıkıntılar yaşanmasına rağmen sonuçta isabetli karar verildiğini hatırlatan İsmet Paşa, başka bir endişesini şu cümlelerle anlatmaktadır: "Aziz Paşam, suikastın şekli büyük zaferlerle ve yüksek faziletle mümtaz olan şahsiyetinizin ne kadar kuvvetli olduğunu gösteren yeni bir delildir. Sizi bertaraf etmek gibi siyasi avakıbyı namütenahi olan bir emr-i muazzam için hasımlarımız Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi'den başka vasıta-yı icraiye bulamamışlardır. Bunlar ya içinden haber verirler ya onlar mani olmak basit veya muğlak nihayet bir zabıta meselesidir. Fakat efkâr-ı salime ayanında icraatimizin isabet ve adaletime kani olmasına zaman bırakmaz isek bu bizim zalim ve gaddar mevkiine düşürür ki bunun üzerine suikasta teşebbüs edecekler badema genç münevverler olur. Artık o zaman zabıta, hudud-ı mahremiyete emniyet kalmamıştır. İşte korktuğum avakıby budur. Davamızı ve sizin hayatımdan ziyade sevdiğim kıymetli şahsiyetinizi bu tehlikeden sıyanet etmek istedim"

İsmet Paşa bu çekincelerle genel tutuklamalardan vazgeçilmesini, İstiklal Mahkemesi'nin bu yöndeki kararının geri alınmasını teklif etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya verdiği yanıtta, suikast teşebbüsünün arkasında TCF yöneticilerinin olduğu kanaatinde ısrarcı olarak tutuklamalar da geç bile kalındığını, kararsızlığın devam etmesi durumunda daha fena ve emniyetsiz bir vaziyete düşüleceğine işaret etti. Mustafa Kemal Paşa'ya göre "bugünkü asileri" Çerkes Ethem ve arkadaşlarıyla mukayese etmek şartlar ve anlayış açısından olanaklı değildi. İsimlerinin önünde birtakım lakaplar olan suikastçılar hafife alınmayacak zamanın genç aydınlarıdır. Tutuklama kararının geri alınması ve tutuklananların salıverilmesi "büyük hata" olur. Abdülkadir gibi aranan, tutuklanamayanların yurt dışına kaçmasından endişe etmediğini ifade eden Mustafa Kemal Paşa, İttihat ve Terakki mensuplarının Meşrutiyet'in ilanı öncesinde dağa kaçarak en son çareye başvurmalarını, iktidara geçen Nazım Paşa'nın İttihat ve Terakkicilere olan müsamahasının

sonucunu İsmet Paşa'ya hatırlatarak ondan kendisini üzmemesini, çok seri ve kararlı hareket etmesini istemiştir¹⁹.

İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği yanıtta bu şekilde hareket edilmesini aklının almadığını, ıstırap ve ruhsal mücadeleden kalbinin parçalandığını ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, mahkeme heyetiyle yaptığı görüşme sonrasında İsmet Paşa'ya İzmir'e gelmesinin ve yüz yüze görüşmelerinin uygun olacağını bildirdi. İsmet Paşa bu karardan duyduğu memnuniyeti ileterek 20 Haziran akşamı İzmir'e hareket etti²⁰.

2- Başvekil İsmet Paşa'nın İzmir'deki Faaliyetleri

Başvekil İsmet Paşa, kurban bayramından bir gün önce geldiği İzmir'de, Mustafa Kemal Paşa'yla Ankara'ya birlikte döneceği 9/10 Temmuz tarihine kadar yaklaşık yirmi gün geçirdi. İsmet Paşa, İzmir'e vardıktan sonra suikast meselesiyle ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa ve İstiklal Mahkemesi heyeti ile görüştü. Suikast teşebbüsüyle alakalı olarak tutuklular arasında yer alan TCF milletvekillerinden ve suikast zanlısı Ziya Hurşit'in abisi olan Ahmet Faik (Günday) ile görüştü. İsmet Paşa, Faik Bey'e kardeşi Ziya Hurşit'in ve TCF mensuplarının suikast teşebbüsüyle alakasına dair sorular sordu²¹. İsmet Paşa, İzmir'de yapmış olduğu birebir temaslar ve edindiği bilgiler sonucunda mahkemenin bir tedbir olarak toplu tutuklamalarına ikna edilmiş olmalıdır ki Kazım Karabekir Ankara'da 22 Haziran'da göz altına alınmıştır²².

Başvekil İsmet Paşa'nın İzmir'deki temasları neticesinde suikast teşebbüsüyle ilgili nasıl bir kanaate vardığı 25 Haziran'da basın aracılığıyla kamuoyuna duyuruldu²³. İsmet Paşa, suikast teşebbüsünden sonra İstiklal Mahkemesi savcısından ve Faik Bey'den aldığı bilgiler neticesinde mahkemenin bir tedbir olarak tutuklama kararının zaruretine ikna olduğunu, TCF mensuplarının her birinin suikast teşebbüsüyle olan alakası konusunda fikir beyan edemeyeceğini, bunun mahkeme sonucunda anlaşılacağını ifade ederek sözlerini şu şekilde sürdürmüştür: "Kendileri ile Meclis kürsüsünde fikir mücadelesinde bulunmaktan

¹⁹ CBA, 01015005-2/1-3.

²⁰ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, s. 243.

²¹ İnönü, a.g.e., s. 474; *İki Devir Bir İnsan. Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, Yay. Haz. Süleyman Beyoğlu, Bengi Yayınları, İstanbul 2001, s. 458.

²² Kazım Karabekir, *Günlükler (1906-1948)*, Yayına Hazırlayan: Yücel Demirel, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 989.

²³ Akşam, 25 Haziran 1926, Nu: 2764; Milliyet, 25 Haziran 1926, Nu: 130; Cumhuriyet, 25 Haziran 1926, Nu: 763; İsmet Paşa, ikna olduktan sonra yaptığı bu tebliği daha önce mahkemenin bu kararına açıkça itiraz etmiş ve kabine üyelerine tavrını açıklamış olmanın doğal bir sonucu olarak görmektedir. Bkz. İnönü, a.g.e., s. 475.

zevk duyduğum mebus arkadaşlarımın hiç olmazsa kısm-ı küllisinin suikast ile mevki-i iktidarı elde etmek fikrinden uzak olduklarının tahakkuk etmesini temenni ederken kalbim elem ve heyecandan raşeler içinde kalmaktadır.”

İsmet Paşa'nın kamuoyunu bilgilendirmeye dönük yayımladığı, suikast teşebbüsüne dair bakış açısını ortaya koyan bu metinde TCF mensuplarının olayla ilgilerine dair çok dikkatli bir dil ve üslup kullandığı dikkat çekmektedir. TCF mensuplarının yargılanma süreciyle ilgili olarak anılarında Mustafa Kemal Paşa'ya şu sözleri söylediğini aktarmaktadır: “Terakkiperver Fırka'nın başında bulunanların bu işle doğrudan ilgileri bulunduğu, tertipçi olduklarına inanmıyorum. Bunların görecekleri muamelenin adalet üzerinde olmasını ve bir gayret mahsulü olmamasını kesin olarak isterim²⁴.”

İsmet Paşa'nın basına yaptığı açıklama sonrasında İstiklal Mahkemesi suikast ve hükümeti devirmeye teşebbüs zanlılarını aleni olarak yargılamaya başlayacak ve yargılamalar devam ederken Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa birlikte Ankara'ya döneceklerdir. İstiklal Mahkemesi'nin açıklanan kararı neticesinde aralarında Kazım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele) gibi isimlerin olduğu çok sayıda kişiye beraat kararı çıkarken suikastçıların aralarında bulunduğu 13 kişiye idam cezası verilmiştir²⁵.

Sonuç

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'de yapılan suikast teşebbüsü sonrasında gerek suikastın arka planını değerlendirme gerekse suikast teşebbüsüne dönük takip edilecek siyaset tarzı gibi noktalarda Mustafa Kemal Paşa ile Başvekil İsmet Paşa arasında anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa, suikast teşebbüsünü birkaç kişinin eylemi değil, muhalefetin önceden planladığı, hedefi kendisini ve mevcut hükümeti ortadan kaldırmaya dönük bir hamle olarak değerlendirmiş ve teşebbüs sonrasında bu değerlendirmeden hareketle hızlı ve radikal adımların atılması gerektiği kanaatine varmıştır. Başvekil İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın suikastın arkasında muhalefet mensuplarının olduğu kanaatine ısrarla karşı çıkmış; bu saptamadan hareketle yapılacak toplu tutuklamaları desteklememiştir.

Her iki devlet adamının meseleye yaklaşımı mukayese edildiğinde, Mustafa Kemal Paşa'nın sonuç almayı ve tedbirli olmayı öncelediği; İsmet Paşa'nın

²⁴ İnönü, a.g.e., s. 475. İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile bu konuda mutabık kaldıklarını, kendisine söz verdiğini belirtmektedir.

²⁵ Aybars, a.g.e., s. 357.

ise sonuçtan daha çok usûle ve atılacak adımların yaratacağı etkiye odaklandığı söylenebilir. Aynı siyasî gelenek ve meslekten gelen iki siyasî şahsiyetin, suikast olayına yaklaşırken bireysel bellek işlemlerindeki farklılık da dikkat çekicidir. Mustafa Kemal Paşa, meseleyi ele alırken belleğini II. Meşrutiyet öncesine kadar götürürken İsmet Paşa'nın bu kadar geriye gitmeyip Millî Mücadele'yle sınırlandığı görülür.

İsmet Paşa'nın suikast teşebbüsünden sonra İzmir'e yaptığı seyahati -dönemin basınına yansıdığı şekilde- bayram vesilesiyle yapılan önceden planlı bir yolculuk olarak değil; suikast teşebbüsünde Mustafa Kemal Paşa'yla düştüğü fikir ve kanaat farklılığının beklenmeyen sonucu olarak okumak daha doğru olabilir. Başvekil İsmet Paşa, İstiklal Mahkemesi'nin TCF'nin kurucularını tutuklama kararını doğru bulmadığı gibi Kazım Karabekir'in tutuklanma sürecine müdahale etmiştir. İsmet Paşa'nın İzmir'e gitmesi ve orada yaptığı görüşmeler, suikast teşebbüsüne olan yaklaşımını kabul ettirmeye, Mustafa Kemal Paşa'nın ve İstiklal Mahkemesi'nin karar ve kanaatlerinden vazgeçmesine etki etmemiştir. Sonuçta, Kazım Karabekir başta olmak üzere TCF'nin kurucu ve üyeleri tutuklanmıştır. Ancak, İsmet Paşa'nın süreçteki bu tutum ve yaklaşımının yargılama sürecine ve sonucuna tesiri için aynı hükme kolayca varılmayabilir. İsmet Paşa'nın tutumu, İstiklal Mahkemesi'nin tutuklama kararını bir süre geciktirmiş ama engelleyememiştir. Ancak, mahkemenin özellikle TCF'nin kurucularına dair verdiği kararda, İsmet Paşa'nın bu tutumunun etkisi yadsınmaz. İstiklal Mahkemesi'nin bu süreçte Başvekil İsmet Paşa'yı kararlarını uygulamadığı için tutuklamaya kalktığı iddiasını destekleyen herhangi bir belge ve bilgiyle karşılaşılmadı. Başvekil İsmet Paşa'nın süreçteki konumu ve ağırlığını İstiklal Mahkemesi üyelerinin altında görmek ve okumak için bir dayanak ve neden bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA)

Süreli Yayınlar

Milliyet

Akşam

Cumhuriyet.

Hatıralar ve Günlükler

ALTAY, Fahrettin, *On Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970.

Atatürk'n Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, Derleyen: Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

Atatürk'n Bütün Eserleri (1925-1927), C. 18, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006.

İki Devir Bir İnsan. Ahmet Faik Günday ve Hatıraları, Yay. Haz. Süleyman Beyoğlu, Bengi Yayınları, İstanbul 2001.

İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014.

KANDEMİR, Feridun, *İzmir Suikastının İ Yüzü*, Ekicigil Matbaası, İstanbul 1955.

KARABEKİR, Kazım, *Günlükler (1906-1948)*, Yayına Hazırlayan: Yücel Demirel, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

RENDAY, M. Abdülhaluk, *Günlükler 1920-1950*, Yayına Hazırlayanlar: Ayt Demirci-Sabri Sayarı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.

Tetkik Eserler

AVCI, Cemal, *İzmir Suikastı. Bir Suikastın Perde Arkası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010.

AYBARS, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Ayraç Kitabevi, Ankara 2009.

ENGİN, Vahdettin, *Hesaplaşma*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

ERMAN, Azmi Nihat, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, Temel Yayınları, İstanbul 1971.

GOLOğLU, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I (1924-1930) Devrimler ve Tepkiler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

GÜLER, Ali, *Suikastların ve Darağacının Gölgesinde İttihatçılar ve Mustafa Kemal*, Halk Kitabevi, İstanbul 2021.

KOCAHANOĞLU, Osman Selim, *Atatürk'e Kurulan Pusu. İzmir Suikastının İçyüzü*, Temel Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2020.

MUMCU, Uğur, *Gazi Paşa'ya Suikast*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1994.

ÖZOĞLU, Hakan, *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası*, Çev: Zühal Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.

TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.

